

STOCKHOLMS TINGSRÄTT
Avdelning 2

DOM
2018-06-26
Meddelad i
Stockholm

Mål nr
T 5592-16

PARTER

Kärande

Talma sameby, 897300-1145

Ombud: Advokaterna Camilla Wikland och Karl Larsson samt juristen Jasdeep Singh
Front Advokater AB
Kungstorget 2
411 17 Göteborg

Svarande

Staten genom Justitiekanslern
Box 2308
103 17 Stockholm

Ombud: Föredraganden Mikael Ruotsi
Justitiekanslern
Box 2308
103 17 Stockholm

DOMSLUT

1. Staten ska till Talma sameby betala 1 200 000 kr jämte ränta enligt 6 § första stycket första meningen räntelagen (1975:635) dels på 1 050 000 kr från den 26 april 2010, dels på 150 000 kr från den 10 juni 2010, allt till dess betalning sker.
2. Staten ska ersätta Talma sameby för dess rättegångskostnader med 906 693 kr, varav 799 430 kr avser ombudsarvode, jämte ränta enligt 6 § första stycket första meningen räntelagen (1975:635) från denna dag till dess betalning sker.

Dok.Id 1874051

Postadress	Besöksadress	Telefon	Telefax	Expeditionstid
Box 8307 104 20 Stockholm	Scheelegatan 7	08-561 652 10 E-post: stockholms.tingsratt.avdelning2@dom.se www.stockholmstingsratt.se	08-561 650 02	måndag – fredag 08:00–16:00

BAKGRUND

Talma sameby ligger direkt norr om Torne träsk och har cirka 100 medlemmar. Gränserna för Talma samebys renbetesområden grundar sig på sedvänja.

Den 1 maj 1972 trädde Konventionen mellan Sverige och Norge om renbetning (Renbeteskonventionen) i kraft, att gälla till och med den 30 april 2002. Konventionens giltighetstid förlängdes med tre år, till och med den 30 april 2005, genom antagandet av lagen (2002:88) med ändring av lagen (1972:114) med anledning av konventionen den 9 februari 1972 mellan Sverige och Norge om renbetning (Förlängningslagen). Konventionen reglerade svenska samebyars rätt till renbete i Norge och norska samebyars rätt till renbete i Sverige. Renbeteskonventionens kapitel II gällde som svensk lag och behandlade norsk renbetning i Sverige. Två områden i Sverige inom vilka Talma sameby har renskötselrätt omfattades av Renbeteskonventionens kapitel II. Områdena, som heter Boldnu- och Báhcejeahkálområdena, och som även benämns Njuorajaure/Pålno- och Patsajäkelområdena, definieras i Renbeteskonventionens 7 § A.2–A.3.

Enligt Renbeteskonventionens 8 § A fick Boldnu- och Báhcejeahkálområdena användas för norsk renbetning från och med den 1 oktober till och med den 30 april. Undantag gjordes för området Báhcejeahkál (benämnt Patsajäkel) som fick användas för norskt renbete från och med den 1 december till och med den 30 april, eller från och med den 15 november om stängsel uppfördes mellan Saarivuoma och Talma samebyar. Enligt Renbeteskonventionens 10 § fick betesområdena med vissa undantag inte användas för svensk renbetning.

Enligt såväl lagen (1972:114) med anledning av konventionen den 9 februari 1972 mellan Sverige och Norge om renbetning och Förlängningslagen kunde talan om ersättning ur offentliga medel för skada eller olägenhet som uppkom för renskötsel på svenskt område med anledning av konventionen väckas inom viss tid. Staten och Talma sameby träffade en förlikning angående sådan ersättning för den skada och olägenhet som uppkommit för samebyn under åren 1972–2002. En förlikning mellan

parterna angående sådan skada för åren 2002–2005 stadfästes den 28 augusti 2014 av Mark- och miljödomstolen vid Umeå tingsrätt. Förlikningen innebar att staten skulle betala 9,7 miljoner kr till Talma sameby samt ersätta samebyn för dess rättegångskostnader i målet. Talma sameby hade i målet även framställt ett tilläggsyrkande om ideell skada som avvisades i beslut som har vunnit laga kraft, på grund av att domstolen saknade behörighet att pröva yrkandet.

Talma sameby har nu ansökt om stämning av staten avseende ideell skada för åren 2002–2005.

Parterna är överens om att regeringsformen ska tillämpas i dess lydelse före den 1 januari 2011. I det följande kommer hänvisningar till regeringsformen avse de då gällande lagrummen.

YRKANDEN OCH INSTÄLLNING

Talma sameby

Talma sameby har yrkat att staten ska förpliktas att till Talma sameby betala 1 200 000 kr jämte dröjsmålsränta enligt 6 § första stycket första meningen räntelagen (1975:635) enligt följande.

- På 1 050 000 kr ska ränta utgå från den dag då Talma samebys yttrande av den 20 april 2010 (aktbil. 46 i mål nr F 943-05 vid Luleå tingsrätt) delgavs staten, dvs. den 26 april 2010.
- På 150 000 kr ska ränta utgå från det att stämningsansökan i detta mål delgavs staten, dvs. den 10 juni 2016.

I båda fallen har ränta yrkats till dess betalning sker.

Staten

Staten har bestridit käromålet och inte vitsordat något belopp som skäligt i och för sig.

Den yrkade räntan har dock vitsordats i och för sig, på 1 050 000 kr från den 26 april 2010 och på 150 000 kr från den 10 juni 2016.

Parterna

Parterna har yrkat ersättning för sina respektive rättegångskostnader.

GRUNDER OCH RÄTTSLIG ARGUMENTATION I KORTHET***Talma Sameby******Skadeståndsgrundande handlande*****Allmänna utgångspunkter**

Talma sameby har på grund av sedvänja renskötselrätt till Boldnu- och Báhcejeahkál-områdena. Staten har genom att anta Förlängningslagen upplåtit dessa områden för norsk renbetning (renbetesdistriktet Gielas) under åren 2002–2005. Under denna period hade Talma sameby runt 100 medlemmar. Genom antagandet av Förlängningslagen har staten kränkt Talma samebys civila rättigheter enligt regeringsformen och/eller Europakonventionen, på så sätt som anges nedan, med den följd att ideellt skadestånd ska utgå.

Rätten till ideellt skadestånd för kränkningar av enskildas grundlagstadgade rättigheter och överträdelser av regeringsformen eller Europakonventionen kan enligt praxis från Högsta domstolen utgå utan särskilt lagstöd (se NJA 2014 s. 323 och 2005 s. 426).

Rätten till egendomsskydd och renskötsel

Några utgångspunkter

Staten har kränkt Talma Samebys rätt till egendom enligt 2 kap. 18 § regeringsformen och artikel 1, första tilläggsprotokollet Europakonventionen.

Renskötselrätten är en egendomsrätt som skyddas av ovanstående bestämmelser (se NJA 1981 s. 1). Rätten uppstår genom sedvänja efter en lång tids brukande av ett visst område. Den av Talma sameby upparbetade renskötselrätten till Boldnu- och Báhcejeahkálområdena är därför starkt knuten till områdena i fråga. Renskötselrätten till dessa områden kan inte upplåtas eller överlåtas till annat rättssubjekt av Talma sameby. Genom Renbeteskonventionen och Förlängningslagen förbjöds svensk renskötsel inom Boldnu- och Báhcejeahkálområdena. Talma sameby berövades därmed sin egendomsrätt till områdena, i strid med bestämmelserna om egendomsskydd i regeringsformen och Europakonvention och de krav på begränsningar som uppställs där. Begränsningen av Talma samebys egendomsrätt skedde inte i enlighet med lag och det fanns inget allmänt intresse som kunde motivera åtgärden. Åtgärden stred även mot proportionalitetsprincipen.

Regeringsformens och Europakonventionens krav på rättighetsbegränsningar

Staten har vid inskränkandet av Talma samebys egendomsrätt inte upprätthållit regeringsformens och Europakonventionens krav på att en rättighetsbegränsning ska ha stöd i lag och vara förenlig med grundlagen.

En rättighetsbegränsning måste ske genom en generellt utformad lag. Att en lag är generellt utformad kan som exempel vara att den omfattar en viss egendomsform eller genom att den leder till en rättsföljd för en rättighetsbärare först när den tillämpas (jämför RÅ 1999 ref. 76, 2000/01:KU26 samt praxis från Europadomstolen). Detta är även en förutsättning för att kraven på förutsebarhet ska uppfyllas; förvaltningsbeslut och domar måste grundas i lag för att en enskild ska ha möjlighet att förutse en viss utgång. Genom att en tillämpning av lag kan prövas upprätthålls vidare objektivitets-

principen. Att skilja från en generellt utformad lag är expropriation, som är en förvaltningsåtgärd, och som innebär att ägande- eller nyttjanderätt till viss mark överförs tvångsvis från en part till en annan, eller att en särskild rätt upphävs eller begränsas. Vid bedömningen av om en lag uppfyller kraven på generalitet ska hänsyn tas till antalet rättssubjekt som lagen potentiellt berör, omfattningen av det geografiska område som lagen träffar och antalet gånger lagen kan tänkas komma att tillämpas.

En förutsättning, enligt såväl regeringsformen som Europakonventionen, för att en inskränkning av egendomsrätten ska anses laglig är vidare att det sker genom lag som är förenlig med grundlagen och inom ramen för det lagstiftande organets kompetens. Riksdagen får enligt 11 kap. 8 § regeringsformen inte fullgöra rättsskipnings- eller förvaltningsuppgift utan stöd i grundlag. Regeringsformen föreskriver även att Lagrådets yttrande bör inhämtas över ett lagförslag som rör bl.a. egendomsskyddet, samt att om Lagrådets yttrande inte inhämtas ska skälen för det redovisas.

Förlängningslagen har tillkommit på ett grundlagsstridigt sätt och uppfyller inte kraven på generalitet, förutsägbarhet och likabehandling samt strider mot förbudet för riksdagen att utföra förvaltningsuppgifter. Förlängningslagen uppfyller inte heller Europakonventionens krav om att en lag ska ha varit tillgänglig för den enskilde, precist formulerad och åtgärden förutsebar då Talma sameby inte har kunnat förutse rättsföljden. Förlängningslagen anger specifikt de i målet aktuella områdena samt Talma sameby och avser därmed ett visst konkret fall. Genom Förlängningslagen förbjöds Talma sameby att använda Boldnu- och Báhcejahkálområdena. Lagen innebar en omedelbar rättsföljd för Talma sameby och krävde inte tillämpning genom beslut av myndighet utan generade rättsföljd enbart genom sitt ikraftträdande. Förfarandet utgjorde med hänsyn till vad som ovan anförts en form av expropriation och har karaktären av ett myndighetsbeslut. Riksdagen har genom antagandet av lagen överskridit sin kompetens enligt 11 kap. 8 § regeringsformen. Vid antagandet av såväl Förlängningslagen som de lagar som införde Renbeteskonventionen i svensk rätt inhämtades inget yttrande från Lagrådet och någon granskning av lagens konsekvenser för enskildas rättigheter har inte skett.

Enligt 2 kap. 18 § regeringsformen ska ersättning vid expropriation utgå enligt grunder som framgår av lag. Förlängningslagen anger varken att ersättning ska utgå eller några grunder för hur ersättning ska bestämmas. Inskränkningen av Talma samebys egenomsrätt uppfyller därmed inte heller kravet i 2 kap. 18 § regeringsformen att ersättnings ska utges enligt grunder som är angivna i lag.

Allmänt intresse

En begränsning av egendomsrätten får endast ske om det krävs för att tillgodose ett allmänt intresse. Det framgår vare sig av Förlängningslagen eller Renbeteskonventionen huruvida regleringen syftar till att tillgodose ett allmänt intresse. Vad staten har anfört om att syftet motsvarande syftet med Lappkodicillen bestrids. Lappkodicillen innebar ett erkännande av samernas rättigheter att flytta över gränsen mellan Sverige och Norge och behålla sina traditionella marker och var det mest långtgående skyddet för samers rättigheter i Sverige fram till i dag. Renbeteskonventionen och Förlängningslagen har begränsat svenska samers möjligheter att använda marker de har renskötselrätt till och har utökat norska samers renskötsel i Sverige. Konventionerna har historiskt ingåtts efter krav från Norge. Då det inte fanns något allmänt intresse i den mening som avses i regeringsformen och Europakonventionen som kunde motivera åtgärden har inskränkningen inte varit tillåtlig.

Även om tingsrätten skulle finna att staten har haft ett allmänt intresse har det inte funnits en tillräcklig koppling mellan detta intresse och antagandet av Förlängningslagen som kan legitimera åtgärden. Inskränkningen måste syfta till att uppfylla det allmänna intresse som åberopas (Europadomstolens dom den 8 juli 1986 Lithgow m.fl. mot Förenade kungariket, no. 9405/81, punkt 109). Vid en expropriation finns det t.ex. ett direkt behov av den i anspråk tagna marken. Det framgår inte vad behovet var i detta fall, varför markerna valdes ut, vad som skulle förbättras och vad som har förbättrats eller hur just Boldnu- och Báhcejeahkálområdena var relevanta i sammanhanget. Vidare ifrågasätts att Förlängningslagen ens syftat till att förbättra den gränsöverskridande renskötelsen då regleringen är mycket onormal ur ett renskötselperspektiv. Det är gen-

om renarnas naturliga förflyttningar som rätten genom sedvänja har uppstått. Boldnu- och Báhcejeahkálområdena utgör några av de bästa betesområdena som renarna självmant söker sig till inom Talma sameby. Till följd av Förlängningslagen förlorade Talma sameby rätten att nyttja områdena och tvingades utföra omfattande extraarbete för att hålla renar borta från områdena, till stora ekonomiska kostnader. Talma sameby har inte heller erhållit någon ny mark genom regleringen utan endast förlorat mark. Om intresset var att förbättra den gränsöverskridande renskötseln hade en mindre ingripande åtgärd kunnat väljas.

Proportionalitetsprincipen

En begränsning av egendomsrätten får endast ske om den är proportionerlig. Vid proportionalitetsbedömningen ska beaktas om rättighetsbäraren har kompenserats. Talma sameby erhöll inte någon ersättning när byns rätt till renskötsel inskränktes eller i tiden därefter.

Enligt 2 kap. 18 § regeringsformen ska ersättning vid expropriation utgå enligt grunder som framgår av lag. Förlängningslagen uppfyller inte detta krav då den saknar en reglering av om och hur ersättning ska utges. För att erhålla ersättning för den ekonomiska skada som begränsningen innebar var Talma sameby tvungen att stämna staten och genomlida en tioårig rättsprocess. Talan var vidare tvungen att väckas före utgången av april 2005 vilket innebar att preskriptionstiden förkortades från normala tio år till tre år för fordran som uppstått år 2002. Preskriptionstiden för fordran som uppkommit under år 2005 var obefintlig. Det är av rättsäkerhetsskäl som det anges att grunderna för ersättning ska framgå av lag, så att en enskild kan förutse hur en tillämpning av en lag kan påverka denne. I processen mot staten var grunderna för hur ersättningen skulle fastställas tvistiga under hela processen.

Utöver frågan om ersättning ska i proportionalitetsbedömningen vägas in om den enskilde har fått bära en allt för stor börda i förhållande till vad staten har haft för avsikt att uppnå med åtgärden. Med hänsyn till vad som anförts ovan om bristen på ett allmänt intresse var åtgärden inte proportionerlig även av denna anledning.

Rätten till en rättvis rättegång

Staten har kränkt Talma samebys rätt till en rättvis rättegång enligt artikel 6 Europakonventionen. Genom att rättighetsbegränsningen skedde i form av antagandet av en lag, Förlängningslagen, fråntogs Talma sameby möjligheten att få begränsningen prövad av domstol. Talma sameby bereddes inte möjlighet att yttra sig över regleringens utformning eller möjligheten att överklaga något beslut.

Artikel 6 kräver att en enskild kan få en lagbestämmelses påverkan på ett rättsförhållande prövat. Av avgörandet *Posti och Rahko mot Finland* (Europadomstolens dom den 24 september 2002 *Posti och Rahko mot Finland*, no. 27824/95, punkt 59–66) framgår att det är möjligheten att få den faktiska inskränkningen i sökandenas äganderätt som avses och inte deras möjlighet att få skadestånd. En skadeståndsprocess avseende ersättning för ideell skada är inte jämförlig med en möjlighet att få lagligheten av intrånget prövat. Varken den process som Talma sameby förde med anledning av ersättning för den ekonomiska skadan eller denna process uppfyller kravet enligt artikel 6. Syftet med artikeln är att inskränkningar i civila rättigheter bara ska få genomföras om de efter en domstolsprövning anses överensstämma med lag.

Förbudet mot diskriminering

Staten har i förhållande till Talma Sameby brutit mot diskrimineringsförbudet i 2 kap. 15 § regeringsformen och artikel 14 Europakonventionen. Renskötselrätten har inte tillmätts tillbörligt egendomsskydd i svensk rätt och Talma sameby har missgynnats genom Förlängningslagens införande på ett sätt som har direkt koppling till byns medlemmars status som minoritet och urfolk i Sverige. Förlängningslagen, och de föregående lagar som implementerade Renbeteskonventionen, kunde tillkomma enbart eftersom de rörde samiska intressen. Det ska vid bedömningen vägas in att Förlängningslagen utgör en del i ett historiskt och systematiskt åsidosättande av den samiska befolkningens rättigheter.

Samer har under lång tid missgynnats av det svenska rättssystemet och var fram till år 1971 förhindrade att företräda sig själva i frågor rörande renskötsel, en rätt som i stället tillkom Lappfogden. Den unika utformningen av den samiska markrätten kommer av att svenska myndigheter och domstolar i samband med inflyttningen till Norrland på 1800-talet underkände samisk äganderätt till fast egendom. Äganderätten till den mark som samerna under lång tid nyttjat tilldelades statliga och andra privata rättssubjekt. Samerna fick i stället en svag nyttjande- eller näringsrätt. Historiskt sett har samernas rätt till mark inte betraktats som en civil rättighet. Staten har i stället betraktat rätten liknande ett tillstånd att bedriva näring på vissa områden. Renskötselrätten är dock en civil rättighet och har erhållit skydd i regeringsformen och Europakonventionen på motsvarande sätt som egendomsrätten.

Staten har genom antagandet av Förlägningslagen ansett sig ha rätten att fritt omdisponera Talma samebys mark. Staten har vid beredningen och införandet av Renbeteskonventionen och Förlägningslagen ignorerat att renskötseln är en civil rättighet genom att instruera utredningar som tillsatts att inte beakta frågan och genom att ignorera remissvar och anställda som lyft frågan. Begränsningen av Talma samebys renskötselrätt utgör en diskriminering av Talma sameby som tillhör ett urfolk och en nationell minoritet och som förhindrats att utöva sin traditionella näring på sin mark. Detta har haft en allvarlig negativ inverkan på Talma sameby, särskilt då rätten till mark och till rennäring utgör en grundläggande del av identiteten. Begränsningen har orsakat stress och psykiskt lidande för Talma samebys medlemmar som inte har kunnat nyttja de marker deras förfäder nyttjat. Förlägningslagen har riktats enbart mot den samiska befolkningen och har syftat till att begränsa den samiska befolkningens egendomsrätt.

Det mål från Högsta domstolen (fjällskattemålet) som staten refererar till avgjordes år 1981 och synen på samiska rättigheter, och mänskliga rättigheter, har utvecklats avsevärt sedan dess. Talma sameby bestrider att renskötselrätten skulle utgöra en positiv särbehandling av samerna och ansluter sig till vad justitierådet Bertil Bengtsson anför i sin skiljaktiga mening. Den riktiga metoden och det jämförelseobjekt som ska användas för att avgöra om åtgärderna var diskriminerande är att bedöma om statens agerande var föranlett av att agerandet riktade sig just mot renskötselrätt och inte någon an-

nan egendomsform. Om den egendomsrätt som var aktuell för expropriation hade rört en egendomsrätt som tillfallit något annat rättssubjekt i Sverige hade förfarandet sett annorlunda ut.

Skadan

Skadan uppgår till minst 1 200 000 kr och yrkandet avser den sammanlagda ideella skada som varje medlem i samebyn har lidit vid var och en av de kränkningar som de har utsatts för under åren 2002–2005, dvs. totalt cirka 12 000 kr per medlem. Medlemsantalet har under dessa år varit förhållandevis konstant om 100 personer. Beräkningen av beloppet har skett utifrån en skönsmässig bedömning baserad på etiska och sociala värderingar av den skada som typiskt sett kan anses ha uppkommit (se NJA 2014 s. 323 och 2007 s. 584) samt utifrån de i artikel 41 i Europakonventionen angivna grunderna, tolkade i Europadomstolens praxis och svensk praxis avseende kränkning av Europakonventionen. Dessa utgörs huvudsakligen av varaktigheten av kränkningen, de konsekvenser den inneburit för den enskilde, om det rört sig om flera rättighetskränkningar, om sökanden bidragit till skadan, statens ekonomiska förhållanden och inhemsk standard. Vid ideell skada ska den skadelidande tillerkännas skälig gottgörelse. Därtill ska den historiska kontexten av den systematiska diskrimineringen av samers rättigheter i Sverige beaktas. I NJA 2007 s. 584 uttalade Högsta domstolen att ersättningen avser kompensera känslor som den kränkande behandlingen framkallat hos den skadelidande, så som rädsla, förnedring, skam eller liknande. Detta får stöd av Europadomstolens praxis som vägt in den enskildes känsla av ångest och lidande i skadeståndsberäkningen (se Europadomstolens dom den 28 maj 2006 Hellborg mot Sverige, no. 47473/99).

Ytterligare ledning kan hämtas från beräkning av diskrimineringsersättning enligt diskrimineringslagen vars förarbeten anger att ersättningen ska sättas till ett högre belopp än om det rört sig om skadestånd för kränkning genom brott på grund av lagens dubbla syften; att ge den enskilde upprättelse för det lidande som kränkningen medfört samt att vara preventionssyftande. Det är rimligt att staten vid diskriminering av enskilda inte åläggs en mindre kännbar påföljd än vad staten ålägger en arbetsgivare.

Talma sameby har i egenskap av en minoritet och Sveriges urfolk haft en särskilt utsatt ställning. Rennäringen är en viktig del av den samiska kulturen och identiteten och får mot denna bakgrund anses röra en för Talma sameby särskilt betydelsefull fråga (se Europadomstolens dom den 29 mars 2006 Zullo, Ernestina mot Italien, no. 64897/01). Förlägningslagen utgjorde ett led i en tidigare och nu pågående diskriminering av samerna. Genom att inskränkningen av rättigheten skett genom att Sveriges högsta beslutsfattare antagit en lag har Talma sameby saknat möjlighet att ifrågasätta och påverka åtgärden. Kränkningen ska med hänsyn till detta ses som särskilt allvarlig. Även det syfte som åberopas av staten ska vid bedömningen av kränkningens art vägas i en historisk kontext av statens hantering av samers angelägenheter. Hos de enskilda medlemmarna i Talma sameby har inskränkningen framkallat känslor av stress, ångest, utsatthet, förnedring och sorg samt känslor av vanmakt och ovisshet inför framtiden. De har känt hjälplöshet då staten inte lyssnat eller trott på det som medlemmarna framfört. Detta, i kombination med att det rör sig om brott mot ett flertal artiklar i Europakonventionen och regeringsformen, innebär att kränkningen ska anses ha varit mycket allvarlig och inte kan gottgöras på annat sätt än genom ideellt skadestånd.

Staten

Skadeståndsgrundande handlande

Allmänna utgångspunkter

Renbeteskonventionens inkorporering i svensk rätt och införandet av Förlägningslagen har utgjort ett ingrepp i Talma samebys rätt till egendomsskydd. Inskränkningen har dock inte varit i strid med regeringsformen eller Europakonventionen med följd att ideellt skadestånd ska utgå.

Begränsningen av Talma samebys egendomsrätt har skett i enlighet med lag och syftat till att tillgodose ett allmänt intresse. Talma sameby har kompenserats för ingreppet som, bl.a. med hänsyn till den ersättning som har utgetts, har stått i rimlig proportion

till det allmänna intresse som motiverat detta. Renbeteskonventionens inkorporering i svensk rätt och antagandet av Förlängningslagen samt tillämpningen av lagen har inte inneburit ett åsidosättande av Talma samebys rätt till en rättvis rättegång eller av diskrimineringsförbuderna som följer av regeringsformen och Europakonventionen.

För det fall tingsrätten skulle komma fram till att staten kränkt Talma samebys rättigheter enligt regeringsformen bestrider staten att överträdelserna varit av sådant slag att ersättning för ideell skada kan utgå. Av NJA 2014 s. 323 framgår att staten kan bli ersättningskyldig för ideell skada utan särskilt lagstöd vid en överträdelse av 2 kap. 7 § andra stycket regeringsformen. Det går dock inte att av avgörandet dra slutsatsen att varje överträdelse av bestämmelser i regeringsformen ger upphov till en rätt till ersättning för ideell skada.

Enligt Högsta domstolen kan staten bli ersättningskyldig vid överträdelser av Europakonventionen och dess tilläggsprotokoll (se NJA 2005 s. 462 och 2007 s. 584). Skadestånd ska då i första hand utgå med stöd av 3 kap. 2 § skadeståndslagen. Ersättning för ideell skada kan dock i regel inte grundas på skadeståndslagen utan kan utgå, om det krävs för att uppfylla Sveriges åtaganden enligt artikel 13 i Europakonventionen, utan särskilt lagstöd. Om tingsrätten skulle komma fram till att den inskränkning av Talma samebys rätt till egendomsskydd som följer av Europakonventionen inte har skett i enlighet med lag, uppfyller ett legitimt ändamål eller är proportionerlig, bestrids det att en rätt till ersättning för ideell skada är nödvändig för att uppfylla statens förpliktelser enligt artikel 13 i Europakonventionen att tillhandahålla ett effektivt rättsmedel.

Rätten till egendomsskydd och renskötsel

Några utgångspunkter

Det vitsordas att Talma samebys egendomsrätt har begränsats i den mening som avses i regeringsformen och artikel 1 i första tilläggsprotokollet till Europakonventionen, till följd av Renbeteskonventionen och Förlängningslagen. Under den tid som regleringen var i kraft har Talma sameby varit förhindrad att utöva renskötselrätt på Boldnu- och

Báhcejeahkálområdena. Rättighetsbegränsningen har dock varit förenlig med såväl regeringsformen som Europakonventionen då den haft erforderligt lagstöd och syftat till att tillgodose ett legitimt ändamål samt då den ersättning som Talma sameby erhållit är förenlig med de krav som ställs. Begränsningen har även uppfyllt kravet på proportionalitet.

Regeringsformens och Europakonventionens krav på rättighetsbegränsningar

Staten bestrider att Förläningslagen strider mot Europakonventionens krav på att rättighetsbegränsningar ska ha stöd i lag eller strider mot de krav som regeringsformen uppställer på lagstiftning. Staten vidgår att en lag som inskränker enskildas rättigheter enligt svensk rätt måste uppfylla regeringsformens krav på lagstiftning. I Europakonventionen uppställs även krav på att rättighetsbegränsningar ska ske genom lag som uppfyller Europakonventionens autonoma krav på tillgänglighet och förutsebarhet.

Angående regeringsformens krav på lagstiftning anförs följande. Kravet på att lagar ska vara generella är formellt. Av motiven till regeringsformen framgår att det i och för sig inte finns något hinder mot att en lag införs för att reglera en viss enstaka företeelse. Det väsentliga är att lagen är generell till sin utformning. Utformningen av Renbeteskonventionen och Förläningslagen uppfyller kravet på generalitet genom att hänvisning sker till vissa geografiska områden och inte till specifikt angivna rättssubjekt (jfr RÅ 1999 ref. 76 och 2000/01:KU26 s. 14 och 25 f.). Hänsyn har då tagits till att berörda samebyars byområden vid den aktuella tidpunkten formellt sett kunde bli föremål för ändrad indelning genom beslut av länsstyrelsen. Generalitetskravet och förbuden för riksdagen att fullgöra rättskipnings- eller förvaltningsuppgift utgör två sidor av samma mynt.

Allmänt intresse

Det bestrids att Förläningslagen inte skulle svara mot ett allmänt intresse. Frågan om vad som kan anses utgöra ett sådant intresse måste avgöras utifrån omständigheterna i det enskilda fallet i enlighet med vad som kan anses vara acceptabelt i ett demokratiskt

samhälle. Europadomstolen har gett begreppet ”det allmännas intresse” en vidsträckt innebörd och den nationella lagstiftaren en mycket stor bedömningsmarginal, s.k. margin of appreciation. Det krävs enligt Europadomstolen att det är uppenbart att lagstiftarens bedömning av vad som är det allmännas intresse är utan rimlig grund för att denna ska underkännas (se Europadomstolens dom den 21 februari 1986 James m.fl. mot Förenade Kungariket, no. 8793/79, punkt 46).

Till grund för utarbetandet av Renbeteskonventionen och dess inkorporering i svensk rätt låg den rätt till gränsöverskridande renskötsel som går mycket långt tillbaka i tiden och som först kom till uttryck i den s.k. Lappkodicillen som fogades till den år 1751 ingångna gränstraktaten mellan Sverige och Danmark-Norge. Syftet var att ordna det gränsöverskridande renbetet så att det för framtiden inte skulle finnas någon anledning till oenighet och missförstånd när det gällde samernas flyttningar över gränsen. Att detta syfte inte berördes i motiven till Förläningslagen eller lagen (1972:114) med anledning av konventionen den 9 februari 1972 mellan Sverige och Norge om renbetning är inte avgörande för om det funnits ett allmänt intresse. Syftet med Renbeteskonventionen och Förläningslagen har varit att reglera svenska och norska samers rätt till gränsöverskridande renbete. Detta syfte utgör ett sådant angeläget allmänt intresse som avses i bestämmelserna om egendomsskydd i regeringsformen och Europakonventionen då det inte har rått någon enighet mellan svenska och norska samer angående betesrätten vid den gränsöverskridande renskötseln. Frågan krävde en mer ingående reglering än Lappkodicillen, som annars hade varit tillämplig.

Proportionalitetsprincipen

Rättighetsbegränsningen har innefattat en rimlig balans mellan de intressen som motiverat ingreppet och den börda som detta inneburit för Talma sameby. Det bestrids att staten har brustit i förhållande till de krav om ersättning som uppställs i 2 kap. 18 § regeringsformen och genom Europakonventionens egendomsskydd (så som det tolkats av Europadomstolen) med den innebörden att begränsningen inte har varit proportionerlig.

Regeringsformen 2 kap. 18 § andra stycket ger uttryck för en allmän rättsgrundsats om ersättning vid rådighetsinskränkningar. Detta innebär att om någon ersättning inte föreskrivs i den lagstiftning som möjliggör en rådighetsinskränkning, kan ersättning för ekonomisk förlust utgå med stöd av denna rättsgrundsats. Avgörande för om Talma samebys rättigheter enligt bestämmelsen har tillgodosetts är hur lagen har tillämpats i det enskilda fallet, och inte utformningen av lagen. Förläningslagen innehåller en lagreglerad rätt till ersättning på det sätt som förutsätts i 2 kap. 18 § andra stycket regeringsformen. I Förläningslagens 5 § stadgas en rätt till ersättning och anges att talan om sådan ersättning ska väckas vid fastighetsdomstol. Anledningen till att bestämmelsen utformades på detta sätt var att lagstiftaren bedömde att något intrång i svenska samebyars renskötselrätt inte skulle uppkomma. Talma sameby har utnyttjat den i lagen föreskrivna möjligheten att erhålla ersättning och med stöd om denna träffat en förlikning med staten innebärandes att Talma sameby ersatts med 9,7 miljoner kr samt rättegångskostnader.

Angående kompensationsfrågans betydelse för rättighetsbegränsningens förenlighet med Europakonventionen anför följande. Av Europadomstolens praxis framgår att den som berövas egendom har, i huvudregel, rätt till ersättning för denna. Frågan om kompensation utgör även en viktig faktor vid bedömningen av proportionalitet bl.a. då en rättighetsinskränkning innebär att en enskilds rätt att nyttja sin egendom begränsas eller den allmänna principen om att egendomsrätten ska respekteras inskränks (se Europadomstolens dom den 29 april 1999 Chassagnou m.fl. mot Frankrike, no. 25088/94, punkt 75 och 85). Kompensationsfrågan är dock en av flera omständigheter som hänsyn ska tas till vid bedömningen. Staterna har en vidsträckt bedömningsmarginal att bestämma de närmare formerna för och storleken på den ersättning som ska utges för egendomsberövandet eller begränsningen.

Talma sameby har genom Förläningslagen varit förhindrad att utöva renskötselrätt på vissa områden varför ingreppet bör bedömas som en begränsning att nyttja viss egendom, alternativt som en inskränkning av den allmänna principen om att egendomsrätten ska respekteras. Talma sameby har haft möjlighet att framställa krav om ersättning

och också gjort detsamma. Att kompensationen inte har varit fastställd på förhand och att den varit beroende av att samebyn väckte talan vid domstol medför inte att kompensationen var otillräcklig utifrån de krav som ställs i Europakonventionen. Mot bakgrund av detta och med beaktande av den vida bedömningsmarginal som tillkommer stater när det gäller utformningen av ersättningsvillkor kan inte Renbeteskonventionen och Förlängningslagen och den rätt till ersättning som stadgas däri, så som den har tillämpats för Talma samebys del, anses innefatta en överträdelse av Europakonventionens egendomsskydd.

Rätten till en rättvis rättegång

Det bestrids att Talma samebys rättigheter enligt artikel 6 i Europakonventionen har åsidosatts genom införandet av Förlängningslagen. Artikel 6 stadgar att enskilda ska kunna få omfattningen av och villkoren för utövandet av sina civila rättigheter prövade i domstol. Bestämmelsen ger ingen rätt för enskilda att i domstol få en lag överprövad eller ogiltigförklarad. Enskilda ska ha rätt att genom domstol få prövat om en viss lag har efterlevts i det enskilda fallet. Artikel 6 innebär även en rätt att få tillträde till domstolsprövning, vilket även innefattar en rätt att få prövade sådana generella föreskrifter som direkt påverkar en begränsad krets individers rättigheter. Rätten till prövning omfattar då den praktiska effekten som dessa har på den enskildes rättigheter, och inte giltigheten i och för sig av dessa föreskrifter (Europadomstolens dom den 24 september 2002 *Posti och Rahko mot Finland*, no. 27824/95). Ett sätt att tillgodose den enskildes rätt till domstolsprövning är att tillhandahålla effektiva möjligheter att få ersättning av staten till följd av de ifrågasatta åtgärderna.

Talma sameby har genom 5 § Förlängningslagen haft möjlighet att i domstol få prövat frågan om ersättning och har använt sig av denna, vilket utmynnat i den förlikning som träffats med staten. Det har även funnits möjlighet att få andra rättigheter och skyldigheter enligt Renbeteskonventionen prövade enligt 1 §. Vidare innefattar den talan som Talma sameby nu väckt mot staten just en prövning av tillåtligheten i och för sig av Förlängningslagen.

Förbudet mot diskriminering

Det bestrids att Förlängningslagen skulle stå i strid med diskrimineringsförbudet i 2 kap. 15 § regeringsformen om att lag eller annan föreskrift inte får innebära att någon medborgare missgynnas därför att personen tillhör en minoritet. Det bestrids även att Förlängningslagen skulle stå i strid med diskrimineringsförbudet i artikel 14 i Europakonventionen. Förbudet skyddar huvudsakligen personer som befinner sig i analoga situationer mot negativ särbehandling på icke objektiv grund.

Högsta domstolen har i det s.k. skattefjällsmålet uttalat att samerna tillerkänns speciella rättigheter genom regleringen av renskötselrätten, som inte tillkommer andra medborgare (se NJA 1981 s. 1). Högsta domstolen uttalade även att det när det gäller renskötselrätten inte går att på ett meningsfullt sätt göra en hypotetisk jämförelse av vad som hade kunnat gälla för andra medborgare i en motsvarande situation då det inte finns någon grupp som tillerkänns motsvarande rättigheter. Det är avseende Talma samebys renskötselrätt inte möjligt att hitta något relevant jämförelseobjekt eftersom renskötselrätten är en rättighet som endast tillkommer renskötande samer. Syftet med Förlängningslagen och Renbeteskonventionen har varit att på ett så ändamålsenligt sätt som möjligt reglera den gränsöverskridande renbetesrätten som tillkommer norska och svenska samer.

Renbeteskonventionen och Förlängningslagen innebär inte heller att renskötselrätten inskränks för samerna som grupp utan att den gränsöverskridande renskötselrätten som tillkommer svenska och norska samer regleras inbördes. Detta kan inte anses utgöra diskriminering till följd av etniskt ursprung eller minoritetstillhörighet. Det sätt som Förlängningslagen kommit att tillämpas på gentemot Talma sameby har inte innefattat diskriminering på etnisk grund. Den reglering av den gränsöverskridande renskötseln som införts genom Förlängningslagen hade kunnat införas även avseende en annan näring. Hur en sådan hypotetisk reglering hade kunnat ta sig uttryck är närmast omöjlig att bedöma, eftersom det saknas relevanta jämförelseobjekt.

Skadan

Om tingsrättens skulle göra bedömningen att någon av samebyns rättigheter enligt Europakonventionen har åsidosatts utgör ett erkännande av rättighetsöverträdelsen tillräcklig kompensation. Hänsyn bör härvid tas till att rättighetsbegränsningen har tillgodosett ett allmänt intresse, att Talma sameby fått ersättning för begränsningen samt att intrånget uppfyller kravet på proportionalitet.

För det fall tingsrätten kommer fram till att det har skett en sådan överträdelse som kräver att ersättning för ideell skada utgår för att staten ska uppfylla sina förpliktelser enligt artikel 13, bör skadeståndet bestämmas till ett väsentligt lägre belopp än det som Talma sameby yrkat.

Ersättningen bör inte bestämmas med utgångspunkt i Europadomstolens praxis avseende konventionens artikel 13 då inhemska rättsmedel är tillgängliga för prövning av skadeståndsanspråk innefattande konventionsöverträdelser.

UTREDNINGEN

På Talma samebys begäran har vittnesförhör hållits med Jävna Allas, Lars Jon Allas och Lillemor Baer. Talma sameby har också åberopat skriftliga bevis.

DOMSKÄL***Ingrepp i strid med rätten till egendomsskydd enligt regeringsformen och Europakonventionen?****Den rättsliga regleringen*

Regeringsformen 2 kap. 18 § första stycket stadgar att varje medborgares egendom är tryggad genom att ingen kan tvingas avstå sin egendom till det allmänna eller till någon enskild genom expropriation eller annat sådant förfogande eller tåla att det allmänna inskränker användningen av mark eller byggnad utom när det krävs för att till-

godose angelägna allmänna intressen. I andra stycket anges att den som genom expropriation eller annat sådant förfogande tvingas avstå sin egendom ska vara tillförsäkrad ersättning för förlusten samt att denna ersättning ska bestämmas enligt grunder som anges i lag. I Europakonventionens första tilläggsprotokoll finns en liknande bestämmelse till skydd för enskildas egendom. I protokollets artikel 1 första stycket stadgas att ingen får berövas sin egendom annat än i det allmännas intresse och under de förutsättningar som anges i lag och folkrättens allmänna grundsatser.

Den rätt till egendomsskydd som regeringsformen och Europakonventionen stadgar är inte absolut utan får begränsas. För att en begränsning ska vara tillåten krävs enligt såväl regeringsformen som Europakonventionen att den sker med hänsyn till ett angeläget allmänt intresse samt att ingreppet är proportionerligt. Europadomstolen har i praxis intagit ståndpunkten att ersättning vid expropriation normalt måste utgå för att ingreppet ska anses proportionerligt. Bestämmelsen om egendomsskydd i regeringsformen kräver inte att en begränsning ska ske genom lag likt Europakonventionen eller de rättigheter som omfattas av 2 kap. 12 § regeringsformen (nuvarande lydelse i 2 kap. 20 §). De närmare grunderna för hur bl.a. expropriationsersättning beräknas ska dock anges genom lag. I Europadomstolens praxis har det ställts krav på att den nationella lag som tillåter ingrepp i äganderätten ska vara tillräckligt precis för att göra ingreppet förutsägbart.

Generalitetskravet och frågan om förfarandet är att likställa med expropriation

Talma sameby har anfört att Förlägningslagen inte var en generellt utformad lag utan att likställa med ett beslut om expropriation och att begränsningen av samernas rätt därmed har brutit i förhållande till lagkravet på rättighetsbegränsningar samt Europakonventionens krav på tillgänglighet och förutsebarhet. Staten har bestritt att det finns ett lagkrav i regeringsformen avseende begränsningar av egendomsrätten men vidgått att då lagstiftning valts vid en begränsning, en sådan lag måste uppfylla regeringsformens krav på lagstiftning.

Kravet på lagars generalitet kan härledas ur förbudet för riksdagen att fullgöra rättskipnings- och förvaltningsuppgifter utöver vad grundlag medger, 11 kap. 8 § regeringsformen. Riksdagen kan därmed inte ens genom lag ges befogenhet att besluta om t.ex. expropriation. I motiven till regeringsformen sägs att en lag får anses uppfylla generalitetskravet om den exempelvis avser situationer av ett visst slag eller vissa typer av handlings sätt eller om den riktar sig till eller på annat sätt berör en i allmänna termer bestämd krets personer (prop. 1973:90 s. 203 f.). Kravet har i doktrin tolkats som väsentligen formellt där det avgörande är att lagen är generell till sin utformning. Det har vidare anförts att lagar som anger vad som gäller inom avgränsade områden inte har ansetts strida mot kravet, men att av betydelse i sådant fall kan vara att lagen gäller obegränsat över tid (Eka, A, Hirschfeldt, J, Jermsten, H, Svahn Starrsjö, K, Regeringsformen – med kommentarer, Karnov, 2012, s. 275–276).

I det konstitutionsbetänkande som båda parterna pekat på underkände lagrådet ett Lagförslag angående koncessionsavgift på televisionens och radions område på grund av bristande generalitet (2000/01:KU26). Lagrådet tog fasta på en bestämmelse om beräkningsgrunder som var avpassade till just TV 4 och angav att bestämmelserna kunde antas vara avsedda att inte tillämpas på annat programföretag än TV 4 varför bestämmelsen stred mot regeringsformen. I RÅ 1999 ref. 76 bedömde regeringsrätten huruvida den s.k. avvecklingslagen uppfyllde generalitetskravet. Regeringsrätten redogjorde för den bedömning av generalitetskravet som gjorts i lagens förarbeten samt Lagrådets yttrande, varvid konstaterades att ingen kritik kunde riktas mot förslaget såvitt gällde generalitetskravet. Domstolen konstaterade att avvecklingslagens bestämmelser enligt sin lydelse var generellt tillämpbara och därför inte stred mot regeringsformen.

Vid en granskning av Förlägningslagen kan följande konstateras. Kapitel II i Renbeteskonventionen som enligt Förlägningslagen 1 § gällde som svensk lag anger vilka områden i Sverige som under vissa angivna tider fick användas för norsk renbetning, och där svensk renbetning förbjöds med vissa undantag. I 7 § samma lag anges att bl.a. områdena Njuorajaure och Patsajäkel fick användas i Norrbottens län för norsk renbetning. I 7 § punkten 2 beskrivs gränserna för det område inom Njuorajaure som fick an-

vändas: ”Från riksröse 272 en rät linje till Pálnoluokta, därifrån Torneträsk till Paktajåkas inflöde, denna bäck och Paktajaure till sjöns sydligaste vik, därifrån järnvägslinjen till riksgränsen, denna tillbaka till riksröse 272”. I 7 § punkten 3 beskrivs gränserna för området i Patsajäkel: ”Torneälv från Torneträsk med sjöarna Tarrajaure, Jekejaure, Alajaure, Vakojaure och Nuorajärvi till Kallojärvi, därifrån sjön Alanen Voulusjärvi, Vuolusjåkka och Alep Vuolusjaure, därifrån en rät linje till sjön Lulep Stalojaure, denna sjö, Staløjåkka och Korttojärvi till Torneträsk, denna sjö till Torneälv”. Konventionens 8 § anger tiderna för renbetning som var från den 1 oktober till och med den 30 april. I 8 § A punkten 1 finns ett undantag från betestiderna: ”Området Patsajäkel från och med den 1 december till och med den 30 april. Uppföres stängsel mellan Saarivuoma och Talma samebyar, får området användas från och med den 15 november”. Av förarbetena till den lag (1972:114) som införde Renbeteskonventionen i svensk rätt framgår att reglerna innebär ”i huvudsak att samer från Troms fylke får låta sina renar beta i de områden i Sverige där Könkämä, Laiiovuoma, Saarivuoma och Talma samebyar har betesrätt” (prop. 1972:16 s. 7).

Det är enligt Förlängningslagens ordalydelse tydligt vilka områden som regleringen av renskötseln under vissa angivna perioder avsåg. Områdena beskrivs i detalj och det är tydligt, redan i lagtexten, vilka rättssubjekt som skulle komma att omfattas av regleringen. Detta framgår inte minst av undantaget för betestiden i området Patsajäkel som förutsatte att stängsel uppfördes mellan Talma sameby och annan sameby för att tillämpas. Att det var klart vilket rättssubjekt som regleringen var avsedd att träffa framgår än tydligare av förarbetena till 1972-års lag som införde konventionen i svensk rätt och de beräkningar som utredningsmannen redovisar avseende förväntade kostnader för varje sameby. Av hans förslag framgår att kostnader i förhållande till Talma sameby uppgick till 25 000 och 50 000 kr (prop. 1972:16 s. 24–26). Vidare framgår att lagen är ett resultat av förhandlingar mellan Sverige och Norge angående specifika områden. I beaktande bör även tas förhållandet mellan Talma samebys egendomsrätt och områdena i fråga då renskötselrätten uppstår genom mycket långvarigt brukande av mark och inte kan upplåtas eller överlåtas av Talma sameby. Tingsrätten bedömer att Förlängningslagen inte uppfyller kravet på att lagar ska vara generella. Vad staten har anfört

om att Talma samebys byområde vid den aktuella tidpunkten formellt sett kunde bli föremål för ändrad indelning genom beslut av länsstyrelsen, och att det därmed fanns en möjlighet att lagen skulle träffa andra rättssubjekt, förändrar inte denna bedömning.

Talma sameby har till följd av det avtal som den svenska regeringen ingått med Norge och den därpå antagna Förlägningslagen tvingats avstå från bruket av renbetesmark. Detta måste ses som ett sådant avstående av egendom, dvs. expropriation, innebärande att en förmögenhetsrätt tvångsvis överförs eller tas i anspråk, som behandlas i 2 kap. 18 § regeringsformen. Ett sådant beslut får enligt 11 kap. 8 § inte fattas av riksdagen. Förlägningslagen har således inte varit förenlig med grundlagens krav på lagars generalitet eller förbud för riksdagen att fullgöra förvaltningsuppgift.

Det kan i sammanhanget nämnas att det i departementspromemorian Frågor kring 2009 års renskötselkonvention föreslås att konventionens reglering av användning av områden ska gälla efter beslut av regeringen just för att bestämmelserna om omfördelning av mark får jämföras med expropriation (Ds 2016:27 s. 37).

Betydelsen av ersättning och dess reglering

Talma sameby har gjort gällande att Förlägningslagens reglering av ersättningsfrågan inte uppfyller kraven i 2 kap. 18 § regeringsformen genom att det inte framgår att ersättning ska utgå eller anges några grunder för hur ersättningen ska bestämmas. Talma sameby har framhållit att byn, för att få ersättning för ekonomisk skada, var tvungen att stämma staten och genomlida en lång process där parterna tvistade om vad som skulle ersättas fram till det att en förlikning nåddes. Staten har anfört att det varit fråga om en rådighetsinskränkning och att regleringen i Förlägningslagen innehåller en lagreglerad rätt till ersättning på det sätt som förutsätts i 2 kap. 18 § regeringsformen vid rådighetsinskränkningar. Staten har vidare gjort gällande att det avgörande inte är hur lagen utformats utan hur den tillämpats i det enskilda fallet samt att Talma sameby med stöd av Förlägningslagen har fått ersättning inklusive ersättning för rättegångskostnader.

Bestämmelsen i 2 kap. 18 § regeringsformen föreskriver att lagstiftaren ska se till att det finns regler som berättigar enskilda till ersättning vid expropriation eller vid annat sådant förfogande som innebär att enskilda tvingas avstå sin egendom. Tingsrätten har i föregående avsnitt konstaterat att Förlängningslagens omfördelning av mark var att likställa med expropriation. Det är således inte de allmänna principerna om ersättning vid rådighetsinskränkningar som tingsrätten ska tillämpa. Bestämmelsens ordalydelse anger att sådan ersättning ska bestämmas enligt grunder som anges i lag. I motiven till egendomsskyddet i 2 kap. 18 § regeringsformen anges att skyddets tyngdpunkt ligger i att ersättningsgrunderna inte får bestämmas på annat sätt än genom lag (SOU 1975:75 s. 155). Lagstiftning som möjliggör att enskilda tvingas avstå egendom är t.ex. expropriationslagen samt plan- och bygglagen. Genom hänvisning är ersättningsreglerna i expropriationslagen i stor utsträckning tillämpliga även på ianspråktagande av egendom som sker enligt annan sådan lagstiftning. Expropriationslagen reglerar på ett tydligt sätt expropriationsförfarandet, rätten till ersättning för 125 procent av den enskildes förlust och frågan om hur tvister om ersättningen ska handläggas samt hur rättegångskostnaderna ska begränsas för den enskilde (t.ex. som att den exproprierande som oavsett utgången av prövningen ska stå för samtliga rättegångskostnader i första instans).

I förevarande fall regleras en rätt till ersättning i Förlängningslagens 5 § enligt följande: ”Uppkommer genom denna lag skada eller olägenhet för renskötsel på svenskt område med hänsyn till tidigare rätt till renskötsel, lämnas ersättning av statsmedel om skadan eller olägenheten uppkommit efter den 30 april 2002. Talan om ersättning enligt första stycket skall väckas före utgången av april 2005 vid den fastighetsdomstol inom vars område skadan i huvudsak inträffat”. Varken av lagtexten eller av motiven till 1972-års lag framgår på vilka grunder ersättningen ska bestämmas eller vad som är avsett att ersättas. Departementschefen anförde att det av principiella skäl bör öppnas möjlighet för sameby eller renägare, som anser sig kunna påvisa grund för ytterligare skadeersättning att erhålla sådan (prop. 1972:16 s. 38). I motiven till Förlängningslagen anges att ”Staten har vad gäller en sameby på grundval av en dom och vad beträffar övriga berörda samebyar efter förlikning betalat skadestånd på grund av norsk

renbetning i Sverige enligt konventionen”. Inte heller här anges vad som bör kunna föranleda ersättning eller hur denna ska beräknas (prop. 2001/02:67 s. 9).

Talma sameby väckte talan mot staten angående ersättning enligt 5 § Förlängningslagen och en förlikning stadfästes i augusti 2014 innebärande att staten till samebyn skulle betala 9,7 miljoner kr för ekonomisk skada och olägenheter samt ersättning för samebyns rättegångskostnader.

Det som tingsrätten nu har att pröva är om själva förfarandet och regleringen av ersättning har motsvarat regeringsformens krav. Bestämmelsens utformning innebär inte en rätt till ersättning under vissa angivna förutsättningar utan en möjlighet att få ersättning vid väckande av talan mot staten inom viss tid. Prognosen avseende rätten till ersättning har alltså varit osäker och beroende av utgången av en sådan talan med de bevis- och processvårigheter samt kostnader som en sådan talan innebär. Det faktum att processen fram till överenskommelsen mellan Talma sameby och staten tog närmare tio år visar på det för den enskilde otillgängliga förfarandet. Det kan vid en jämförelse med annan lagstiftning som möjliggör inskränkningar i egendomsrätten inte anses att Förlängningslagen och dess tillämpning i förhållande till Talma sameby uppfyller regeringsformens krav.

Även i frågan om ersättning finns det skäl att nämna departementspromemorian Frågor kring 2009 års renskötselkonvention och dess förslag att ersättning ska ges enligt expropriationsregler genom ansökan hos regeringen samt att expropriationsreglerna även ska tillämpas vid tvist om ersättningens storlek innebärande bl.a. förmånligare regler för samebyn vad gäller rättegångskostnader (Ds 2016:27 s. 63 f.).

Europakonventionens lagkrav

En förutsättning för att en begränsning av egendomsrätten ska vara förenlig med Europakonventionen är att begränsningen sker under de förutsättningar som anges i lag. Detta innebär att det måste finnas ett stöd för egendomsberövandet i inhemsk lag samt att den inhemska lagen är tillgänglig och tillräckligt tydlig för att göra ingreppet i

äganderätten förutsebart samt att lagen har sådant innehåll att den tillfredsställer rimliga rättssäkerhetskrav (Danelius, H, Mänskliga rättigheter i europeisk praxis, 5 uppl., Nordstedt, 2015, s. 592).

Europadomstolen har t.ex. funnit att enskildas krav på rättskydd enligt artikel 1 inte respekterats då ingrepp i enskildas rätt varit godtyckligt på grund av otydlig lag (Europadomstolens dom den 30 maj 2000 Carbonara och Ventura mot Italien, no. 24638/94 samt Europadomstolens dom den 30 maj 2000 Belvedere Alberghiera S.r.l. mot Italien, no. 31524/96) samt då ingrepp grundats på felbedömningar av rättsläget och som saknade laglig grund (Europadomstolens dom den 27 juni 2006 Mazelie mot Frankrike, no. 5356/04). Europadomstolen har även bedömt att lagkravet inte varit uppfyllt när enskilda tvingats avstå egendom på grundval av ett beslut som stred mot inhemskt grundlag och den behörighet för regering respektive riksdag som föreskrevs däri. I Minasyan och Semerjyan mot Armenien (Europadomstolens dom den 23 juni 2009 Minasyan och Semerjyan mot Armenien, no. 27651/05) hade expropriation ägt rum på grundval av ett dekret utfärdat av Armeniens regering, trots att landets författning krävde en av parlamentet utfärdad lag.

Med beaktande av vad tingsrätten har kommit fram till om Förlängningslagens grundlagsstridighet kan inte Europakonventionens lagkrav anses vara uppfyllt i förhållande till begränsningen av Talma samebys rätt till egendom. I enlighet med Europadomstolens praxis har det redan av denna anledning förekommit en kränkning av artikel 1.

Slutsatser rörande egendomsskyddet

Tingsrätten har bedömt att det aktuella förfarandet är att likställa med ett beslut om expropriation. Förlängningslagen uppfyller inte regeringsformens krav på att lagar ska vara generella. Som en konsekvens att detta har riksdagen därmed vid lagens antagande fullgjort förvaltningsuppgift i strid med regeringsformen. Expropriationen har vidare brutit i förhållande till kraven i 2 kap. 18 § regeringsformen att den drabbade ska vara tillförsäkrad ersättning för förlusten samt att denna ersättning ska bestämmas enligt grunder som anges i lag. Till följd av att tingsrätten bedömt Förlängningslagen

som grundlagsstridig har tingsrätten även bedömt att intrånget i Talma samebys egenomsrätt inte uppfyller Europakonventionens krav på att begränsningar ska ha stöd i lag. Tingsrätten bedömer därmed att begränsningen av Talma samebys renskötselrätt inte har varit förenlig med bestämmelserna om rätt till egendomsskydd i regeringsformen och Europakonventionen. Då överträdelse konstaterats redan på dessa grunder saknas det anledning för tingsrätten att pröva huruvida begränsningen skedde till förmån för ett angeläget allmänt intresse eller var proportionerlig.

Har överträdelse skett av Talma samebys rätt till domstolsprövning enligt artikel 6.1 Europakonventionen?

Enligt artikel 6.1 Europakonventionen ska en enskild vid prövningen av dennes civila rättigheter och skyldigheter vara berättigad till en rättvis och offentligt förhandling inom skälig tid och inför en oavhängig och opartisk domstol. Denna rätt innefattar en rätt att få tillträde till domstol. Om domstols behörighet är utesluten enligt nationell rätt i en fråga som berör en civil rättighet, föreligger brott mot artikel 6. För att det ska anses finnas en rätt till domstolsprövning förutsätts vidare enligt artikel 6 att domstolens behörighet är tillräckligt omfattande för att medge en fullständig bedömning av de civila rättigheterna.

Möjligheten att väcka talan om skadestånd ansågs i rättsfallet (Europadomstolens dom den 7 juli 1989 Tre Traktörer AB mot Sverige, no. 10873/84 punkt 39), inte kunna ersätta rätten att få de underliggande omständigheterna (i detta fall ett indraget tillstånd) prövade av domstol. I Posti och Rahko mot Finland ansåg Europadomstolen att sökandens rättigheter enligt artikel 6 hade åsidosatts eftersom de hade saknat effektiva möjligheter att t.ex. få skadestånd av staten till följd av effekterna av de ifrågasatta föreskrifterna. I Alatulkkila m.fl. mot Finland (Europadomstolens dom den 28 juli 2005 Alatulkkila m.fl. mot Finland, no 33538/96) hade Högsta förvaltningsdomstolen prövat huruvida ett förbud mot visst fiske hade stått i strid med artikel 6 i konventionen eller med den finska grundlagen och kommit fram till att så inte var fallet. Europadomstolen fann att prövningen hade varit tillräckligt omfattande enligt kraven i artikel 6.

Det står klart att renskötselrätten är en civil rättighet och artikel 6 är därför tillämplig. Det är vidare klarlagt att Talma sameby väckte talan mot staten i enlighet med 5 § Förläningslagen angående ersättning för skada och olägenhet som uppkommit för samebyn och att en förlikning stadfästes mellan parterna av Mark- och miljödomstolen samt att Talma samebys yrkande om ideellt skadestånd avvisades av Mark- och miljödomstolen på grund av bristande behörighet. Staten har påpekat att artikel 6 inte innefattar en rätt till abstrakt normprövning, vilket tingsrätten instämmer i (se James m.fl. mot Förenade kungariket). I förevarande fall inskränktes dock Talma samebys renskötselrätt genom antagandet av en lag som till sin utformning är att likställa med ett expropriationsbeslut. Det som tingsrätten har att pröva är därför om Talma sameby genom talan om ersättning i enlighet med 5 § Förläningslagen har haft en rätt till domstolsprövning som uppfyller de krav som Europakonventionen ställer på sådan prövning.

Tingsrätten konstaterar att den möjlighet att föra talan mot staten om ersättning som stipuleras i Förläningslagen 5 § och som också utnyttjades av Talma sameby inte möjliggjorde en prövning av inskränknings i Talma samebys egendomsrätt som sådan. Då begränsningen av Talma samebys rätt inte gjordes i form av ett expropriationsbeslut trots att förfarandet de facto utgjorde expropriation, fanns det ingen möjlighet att överklaga eller på annat sätt få en domstolsprövning av just beslutet om expropriation. Tingsrätten bedömer att den möjlighet att väcka talan mot staten som Förläningslagen stadgade inte möjliggjorde en sådan fullständig prövning av Talma samebys civila rättighet som rätten till domstolsprövning innebär. Det föreligger därmed en överträdelse av artikel 6.1 Europakonventionen.

Har Talma sameby diskriminerats i strid med regeringsformen och Europakonventionen?

Talma sameby har gjort gällande att staten har brutit mot förbuden mot diskriminering i regeringsformen och Europakonventionen genom att Talma sameby missgynnats på ett sätt som har direkt koppling till medlemmarnas status som minoritet. Staten har bestritt att Talma sameby missgynnats genom regleringen eller att denna utgjort diskriminering till följd av minoritetstillhörighet. Staten har anfört att det inte fanns något annat

syfte med regleringen än att på ett ändamålsenligt sätt reglera den gränsöverskridande renbetesrätten samt att ingreppet skett till förmån för andra samer. Staten har även gjort gällande att det avseende Talma samebys renskötselrätt inte är möjligt att hitta något relevant jämförelseobjekt för bedömning av om diskriminering har förekommit.

Förbudet mot diskriminering fanns fram till år 2011 i regeringsformen 2 kap. 15 § och hade följande lydelse; ”Lag eller annan föreskrift får ej innebära att någon medborgare missgynnas därför att han med hänsyn till ras, hudfärg eller etniskt ursprung tillhör minoritet”. Bestämmelsen överensstämmer såvitt gäller förbudet mot diskriminering på grund av minoritet med dagens lydelse. Vad som förbjuds är att någon missgynnas därför att hon eller han tillhör viss minoritet. Förbudet är riktat till normgivaren och omfattar alla typer av normer. En otillåten särbehandling kan ske genom regler som direkt tar sikte på en minoritet och medför att dennas situation i något hänseende blir sämre än majoritetens, eller genom föreskrifter som, med uteslutande av en viss etnisk minoritet, ger förmåner åt befolkningens flertal (prop. 2007/08:95 s. 157, jfr SOU 1975:75 s. 206).

Europakonventionen stadgar i artikel 14 att åtnjutandet av fri- och rättigheterna i konventionen ska säkerställas utan någon åtskillnad på någon grund så som bl.a. tillhörighet till nationell minoritet. För att artikel 14 i Europakonventionen ska vara tillämplig krävs att även någon annan rättighet som omfattas av konventionen eller dess tilläggsprotokoll berörs av den påstådda diskrimineringen. Europadomstolen har i praxis gjort klart att de personer som jämförs med varandra måste vara i en likartad situation samt att, sedan missgynnande av viss grupp konstaterats, prövning ska ske av om det finns en objektivt godtagbar grund till denna skillnad och om den skada som den gruppen drabbats av står i proportion till syftet. Det är staten som har att visa att särbehandlingen har en godtagbar grund (Europadomstolens dom den 12 juli 2005 Moldovan m.fl. (nr 2) mot Rumänien, no. 41138/98 och no. 64320/01).

Målet rör en begränsning av Talma samebys renskötselrätt där tingsrätten har bedömt att begränsningen utgjort en överträdelse av såväl regeringsformen som Europakonventionen. Tingsrätten har framför allt tagit fasta på den form som begränsningen antog,

vilket var en grundlagsstridig lag som innebar en sådan inskränkning som måste jämföras med expropriation. Genom detta förfarande inskränktes Talma samebys rätt till domstolsprövning, då den inte hade några möjligheter att få beslutet om expropriation prövat och då den rätt till ersättning som regeringsformen garanterar vid expropriation inte upprätthölls. Som nämnts ovan finns det i expropriationslagen och andra lagar som möjliggör begränsningar av enskildas egendomsrätt omfattande reglering till skydd för den enskilde avseende ersättning och förfarandet i övrigt.

Det står klart att regleringen i Förlängningslagen inneburit en nackdel för Talma sameby i förhållande till andra fall av expropriation. Talma sameby har således missgynnats i förhållande till vad som gäller i likartade situationer där enskilda tvingas avstå egendom. Det är även klart att Förlängningslagen endast berör renskötande samer, till vilka renskötselrätten tillkommer och att det är just samers rätt till egendom som reglerats på ett speciellt och mindre förmånligt sätt än andra rättigheter. Vad staten har anfört om att regleringen endast syftat till att reglera den gränsöverskridande renskötselrätten till förmån för andra samer är inte en godtagbar grund för denna särbehandling. Rätten till ersättning för expropriering av renskötselrätten har inte varit densamma som för annan äganderätt. Samernas rätt till egendom har reglerats på ett annorlunda och mindre förmånligt sätt än andra rättigheter av motsvarande slag. Denna särbehandling har inneburit en otillåten diskriminering i strid med förbudet i regeringsformen och, då staten inte har visat att denna särbehandling har haft någon godtagbar grund, även i strid med Europakonventionen.

Har Talma sameby rätt till ersättning för ideell skada?

Frågan om Talma sameby är berättigad till ideellt skadestånd på grund av överträdelser enligt regeringsformen och Europakonventionen ska i första hand prövas enligt skadeståndslagen. Rätt till ersättning för den aktuella skadan kan dock inte grundas omedelbart på skadeståndslagen. Högsta domstolen har fastslagit att ideellt skadestånd kan utgå utan särskilt lagstöd vid överträdelser av de rättigheter som skyddas av Europakonventionen och regeringsformen (se bl.a. NJA 2007 s. 584 och 2013 s. 842). Ersättning för ideell skada kan utgå till juridiska personer (NJA 2013 s. 842).

När det gäller överträdelser av Europakonventionen kan skadestånd utgå utan särskilt lagstöd om det krävs för att Sverige ska uppfylla sina förpliktelser enligt artikel 13 om att enskilda vars konventionsskyddade rättigheter kränkts, ska ha tillgång till ett effektivt rättsmedel inför en nationell myndighet. Det uppställs inga krav på formerna för rättsmedlen och gottgörelse för en konventionsöverträdelse kan ske genom avhjälpande, ersättning för ekonomisk skada eller konstaterandet av en överträdelse. Europadomstolen har anfört att stater har viss frihet i åstadkommandet av upprättelse för den enskilde. I praxis har Europadomstolen dock uttalat att det för vissa typfall, t.ex. vid långsam handläggning enligt artikel 6 (NJA 2012 s. 211), föreligger en presumtion för att en överträdelse förorsakar ideell skada. Avgörande för hur en konventionsöverträdelse ska gottgöras är hur allvarlig en överträdelse är (Europadomstolens dom den 12 maj 2000 Khan mot Förenade kungariket, no. 35394/97). Det kan vid fall av en överträdelse som är obetydlig vara tillräckligt att döma ut ett symboliskt skadestånd eller inget skadestånd alls.

Även Högsta domstolen tog i NJA 2014 s. 323 fasta på hur allvarlig överträdelsen av regeringsformen var, och utdömde ideellt skadestånd med 100 000 kr för avregistrerande av medborgarskap då överträdelsen utgjorde ”ett sådant avsteg från statskicketets grunder att överträdelsen även bör kunna åberopas av den enskilde som grund för skadeståndsskyldighet för staten”. Högsta domstolen har vidare konstaterat att det allmännas skadeståndsansvar i svensk rätt ska bedömas i ljuset av de krav som Europadomstolen ställer och att den svenska lagstiftningen ska tolkas fördragskonformt.

När det gäller Talma sameby och den kränkning av egendomsrätten, rätten till domstolsprövning och brottet mot diskrimineringsförbudet som tingsrätten konstaterat, är kränkningen inte sådan att det är möjligt att förebygga eller undanröja denna. Frågan är om gottgörelse ska ges i form av skadestånd. Staten har anfört att överträdelsen inte är av sådan art att ideellt skadestånd måste utgå för att Talma sameby ska anses ha tillgång till effektivt rättsmedel samt att ett erkännande av överträdelsen utgör tillräcklig kompensation.

I förevarande fall rör det sig om en kränkning av diskrimineringsförbudet i såväl regeringsformen som Europakonventionen i samband med att Talma samebys rätt till renskötsel begränsades på ett grundlagsstridigt sätt och inte heller tillerkändes den rätt till domstolsprövning som Europakonventionen föreskriver. Förbudet mot diskriminering är en grundläggande demokratisk princip och en förutsättning för att den offentliga makten ska utövas med respekt för alla människors lika värde (jfr 1 kap. 2 § regeringsformen). Det har därtill rört sig om en överträdelse av en central mänsklig rättighet, rätten till domstolsprövning, som möjliggör för enskilda att hävda övriga rättigheter. Tingsrätten bedömer att Talma sameby, med beaktande av de allvarliga kränkningar som tingsrätten nu konstaterat, inte kan anses få gottgörelse genom att det i dessa domskäl framgår att överträdelser har ägt rum. Talma sameby är därmed berättigad till skadestånd.

Vilket belopp ska ersättningen bestämmas till?

Högsta domstolen har i mål nr 2480-17 (dom den 5 mars 2018) bekräftat att storleken på ersättning för ideell skada vid rättighetsöverträdelser ska bestämmas med utgångspunkt i en på sociala värderingar baserad skönsmässig bedömning av den skada som typiskt sett kan anses ha uppkommit. Vidare ska de syften som motiverar att ersättning utgår och överträdelsens varaktighet beaktas. I rättsfallet uttalades även att vägledning i viss utsträckning kan hämtas från de principer som gäller vid bestämmande av annan ideell ersättning, även om de ersättningsnivåer som då tillämpas inte är direkt överförbara. Bedömningen ska ske objektivt och hänsyn bör endast undantagsvis tas till särskilda omständigheter i det enskilda fallet. Ersättningen för ideell skada avser att kompensera känslor som rädsla, förnedring, skam eller liknande hos den skadelidande. Detta syfte ligger också väl i linje med Europadomstolens praxis (se NJA 2007 s. 584).

Talma sameby har pekat på att den kränkning som byns medlemmar drabbats av är allvarlig och motiverar ett högt skadestånd dels på grund av att det rört sig om flera kränkningar med verkningar under en längre tidsperiod, dels – och framför allt – då man vid bedömningen måste beakta samernas historia innehållande övergrepp och diskriminering från staten sida. Talma sameby har åberopat bevis till stöd både för hur

renskötselrätten har särbehandlats historiskt samt hur medlemmar av samebyn upplevt intrånget i en för deras identitet fundamental rättighet som renskötseln.

Tingsrätten finner att samernas och renskötselrättens historia bör beaktas vid bedömningen av vilken kränkning det typiskt sett kan anses medföra att i fråga om renskötselrätt inte tillerkännas samma egendomsskydd som andra egendomsrätter. Av de skriftliga bevis som Talma sameby åberopat framgår att det utifrån definitionen av samer som nomadiserande renskötare har skapats särregleringar som grundats i en uppfattning om samers kulturella underlägsenhet och att samernas rättigheter inte respekterats eller erkänts som civila rättigheter i samma utsträckning som andras rättigheter. Medlemmarna har omvitnat att de känt sig nedtryckta, uppgivna, förnedrade, förminskade och att överträdelserna orsakat oro och stress.

Tingsrätten bedömer med beaktande av överträdelsernas art samt omständigheterna i övrigt att den yrkade ersättningen om 1 200 000 kr för Talma samebys 100 medlemmar under aktuell period framstår som väl avvägd. Den begärda ersättningen får alltså anses skälig med hänsyn till de konstaterade kränkningarnas art och verkningar samt omständigheterna i övrigt. Käromålet ska därför bifallas i dess helhet.

Rättegångskostnader

Vid denna utgång ska staten ersätta Talma sameby för dess rättegångskostnad. Med hänsyn till målets art och omfattning är den yrkade ersättningen att anse som skälig.

HUR MAN ÖVERKLAGAR, se bilaga 1 (DV 401)

Ett skriftligt överklagande, ställt till Svea hovrätt, ska ha kommit in till tingsrätten senast den 17 juli 2018. Det krävs prövningstillstånd.

SVERIGES DOMSTOLAR

ANVISNING FÖR ÖVERKLAGANDE - DOM I TVISTEMÅL

Den som vill överklaga tingsrättens dom, eller ett i domen intaget beslut, ska göra detta skriftligen.

Skrivelsen ska skickas eller lämnas till tingsrätten. Överklagandet prövas av den hovrätt som finns angiven i slutet av domen.

Överklagandet ska ha kommit in till tingsrätten **inom tre veckor** från domens datum. Sista dagen för överklagande finns angiven på sista sidan i domen.

Har ena parten överklagat domen i rätt tid, får också motparten överklaga domen (s.k. **anslutningsöverklagande**) även om den vanliga tiden för överklagande har gått ut. Överklagandet ska också i detta fall skickas eller lämnas till tingsrätten och det måste ha kommit in till tingsrätten **inom en vecka** från den i domen angivna sista dagen för överklagande. **Om det första överklagandet återkallas eller förfaller kan inte heller anslutningsöverklagandet prövas.**

Samma regler som för part gäller för den som inte är part eller intervenient och som vill överklaga ett **i domen intaget beslut** som angår honom eller henne. I fråga om sådant beslut finns dock inte någon möjlighet till anslutningsöverklagande.

För att ett överklagande ska kunna tas upp i hovrätten fordras att **prövningstillstånd** meddelas. Hovrätten lämnar prövningstillstånd om

1. det finns anledning att betvivla riktigheten av det slut som tingsrätten har kommit till,
2. det inte utan att sådant tillstånd meddelas går att bedöma riktigheten av det slut som tingsrätten har kommit till,
3. det är av vikt för ledning av rättstillämpningen att överklagandet prövas av högre rätt, eller
4. det annars finns synnerliga skäl att pröva överklagandet.

Om prövningstillstånd inte meddelas står tingsrättens avgörande fast. Det är därför viktigt att det klart och tydligt framgår av överklagandet till hovrätten varför klaganden anser att prövningstillstånd bör meddelas.

Skrivelsen med överklagande ska innehålla uppgifter om

1. den dom som överklagas med angivande av tingsrättens namn samt dag och nummer för domen,
2. parternas namn och hemvist och om möjligt deras postadresser, yrken, personnummer och telefonnummer, varvid parterna benämns klagande respektive motpart,
3. den ändring av tingsrättens dom som klaganden vill få till stånd,
4. grunderna (skälen) för överklagandet och i vilket avseende tingsrättens domskäl enligt klagandens mening är oriktiga,
5. de omständigheter som åberopas till stöd för att prövningstillstånd ska meddelas, samt
6. de bevis som åberopas och vad som ska styrkas med varje bevis.

Har en omständighet eller ett bevis som åberopas i hovrätten inte lagts fram tidigare, ska klaganden i mål där förlikning om saken är tillåten förklara anledningen till varför omständigheten eller beviset inte åberopats i tingsrätten. Skriftliga bevis som inte lagts fram tidigare ska ges in samtidigt med överklagandet. Vill klaganden att det ska hållas ett förnyat förhör eller en förnyad syn på stället, ska han eller hon ange det och skälen till detta. Klaganden ska också ange om han eller hon vill att motparten ska infinna sig personligen vid huvudförhandling i hovrätten.

Skrivelsen ska vara undertecknad av klaganden eller hans/hennes ombud.

Ytterligare upplysningar lämnas av tingsrätten. Adress och telefonnummer finns på första sidan av domen.

Om ni tidigare informerats om att förenklad delgivning kan komma att användas med er i målet/ärendet, kan sådant delgivningssätt också komma att användas med er i högre instanser om någon överklagar avgörandet dit.